

**Ilmiy amaliy
jurnal
№ 3 (5)
2026**

**YANGI
O'ZBEKISTON
IQTISODIYOTI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

**Farg‘ona davlat universiteti uchun
MAXSUS SON**

3

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2026

MUNDARIJA

Abduvoxidov A.A. Moliyaviy bilim va ko‘nikmalarning iqtisodiy mazmuni hamda nazariy tamoyillari.	7
Olimova N.X. Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanishni rivojlantirish strategiyalari.	11
Эргашев А.Х. Исследование текущих тенденций и ограничений инвестиционной активности предприятий в стране.....	15
Yulchiyev A.O. Turistik destinatsiya tabiati va rivojlanish omillari: taklif va talabga asoslangan yondashuvlar.....	19
Mirzayev A.T., Ne‘matova D.A. Sanoatning bazaviy tarmoqlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish.....	23
Karimov Sh.X. Turizm faoliyatini boshqarish jarayoniga hududiy salohiyatning ta‘sirini baholash.....	30
O‘rinboyev D.B. Qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanish bosqichlari va diagnostik ko‘rsatkichlari tahlili.....	34
Goziyev M.Sh., Bahodirova M.R. Digital transformation of corporate governance in developing economies (case of Uzbekistan).....	44
Israilova M.V. Sanatoriya-kurort sohasida mulkchilik munosabatlarini transformatsiyalashning ayrim masalalari.....	48
Turg‘unov M.M. Milliy iqtisodiyotda oziq-ovqat sanoati rivojlanishining tarmoq xususiyatlari.....	53
Raximova K.N. Raqamli iqtisodiyot sharoitida axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish masalalari.....	58
Mannopova M.S. Agrar sohaning barqaror rivojlanishida meva-sabzavotchilik klasterlari: tuzilma, yo‘nalishlar va asosiy tamoyillar.....	63
Nematova Sh.E. Raqamli transformatsiya sharoitida xizmatlar sifat menejmenti va kichik biznes subyektlarining iqtisodiy barqarorligi.....	68
Rasulov U.A. Raqamli iqtisodiyot — yangi O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarining tayanch omili.....	72
Raximov D.Sh. Sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish jarayonlari va qayta ishlash tarmog‘ining raqobatbardoshlikka ta‘siri.....	77
Teshabayeva O.N. Turkiya tajribasi asosida turizm infratuzilmasini rivojlantirish yo‘nalishlari.....	81
Jumakulov Z.I., Tursunaliyeva K. O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi: holati, rivojlanish tendentsiyalari va islohotlar samarasi.....	85
Jaksimova Z.R. Ko‘lam samarasi turlari, ularning tavsifi va ko‘lam samarasi asosida samaradorlikni oshirishning nazariy modellari.....	88
Yunusov A.R. "Green economy" - the problem of teaching at universities in Central Asia using the experience of european union universities.....	92
Юнусов Ш. Роль цифровизации и искусственного интеллекта в углублении региональных экономических отношений в Центральной Азии.....	95
Xalmatjanova G.D. Klasterlarni boshqarishning samaradorligini oshirish va resurslardan optimal foydalanish.....	104
Xomidov Q.Q. O‘zbekistonda turistik majmualar faoliyatini boshqarishning nazariy jihatlari.....	109
Jo‘rayev H.Q. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining strategik salohiyatini baholashning jarayon va tizimli yondashuvlari	114
Xakimov D.R. Oliy ta‘lim sohasida bozor munosabatlari rivojlanishining asosiy omillari.....	117
To‘xtasinova D. Xalqaro hamkorlikning eksport-import oqimlarini tartibga solishdagi roli.....	123
Xolmatov B.A. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida tejamkorlik darajasini statistik baholash.....	127
Jumakulov Z.I., Baxromov B. O‘zbekiston davlat byudjetini shakllantirishda soliqlarning roli.....	131
To‘ychiyeva B.V. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining barqarorligini ta‘minlashda strategik boshqaruvning ilmiy-nazariy asoslari.....	133
Abdisamatov Sh.A. Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar va iqtisodiy o‘shish barqarorligining asoslari hamda zamonaviy muammolari.....	141
Asraqulov A.S. Turistik xizmatlar bozorining rivojlanish xususiyatlari va turistik xizmat turlari diversifikatsiyalashuviga yondashuvlar.....	145
Rakhimova K.N., Mrs. Oubih Warda Institutional and innovative mechanisms for the development of digital tourism in Uzbekistan.....	151
Muxtorov A.A., Mirzayev A.T. Turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarishning omilli tahlili.....	154
Usibjonova G.U., Mannopova M.S. Milliy iqtisodiyotda tadbirkorlik faoliyati va uning barqarorligini ta‘minlashning ilmiy asoslari.....	161

Oltiboyeva M.A., Teshabayeva O.N. O‘zbekiston turizm logistikasini rivojlantirishda raqamli innovatsiyalarning roli.....	166
Ximmatova G.K., To‘xtasinova D. Xizmatlar bozorida korxonalarining raqobat ustunligini barqarorlashtirish.....	170
Oltiyeva M.A., Mirzayev A.T. Hududlar resurs salohiyatini baholash orqali potensial turistik resurslarni turistik faoliyatga kiritish imkoniyatlarini modellashtirish.....	174
Xasanova R., Teshabayeva O.N. Qishloq xo‘jaligi tarmoqlarida diversifikatsiyaning hududiy jihatlari.....	180
Zufarova G.A. Ta‘lim bitiruvchilarining ko‘nikmalari va mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik muammosi.....	184
Ergashev J.S. "Yashil marketing" konsepsiyasi asosida energiya tejamkor qurilish materiallari bozorini rivojlantirish	187
O‘rinov A.A. Tikuv-trikotaj mahsulotlariga talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimining o‘ziga xos xususiyatlari.....	192
Uzganbayeva D.T., Mo‘ydinov A. Sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarida innovatsion salohiyatini iqtisodiy-matematik va faoliyatni boshqaruv mexanizmlari takomillashtirish.....	197
Саиджоновна З.Б. Ўзбекистонда саноат корхоналарига инвестиция жалб қилишнинг иқтисодий самарадорлиги.....	201
Qodirov Z.E. Fermer xo‘jaliklari faoliyatini rivojlantirishning imitatsion modellar tizimi.....	205
Ahmadaliyeva R.A., O‘rinov A.A. Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishning iqtisodiy ahamiyati.....	210
Хайдаров Х. Сугурта муносабатларида сугурта тариф ставкаларини ахамияти ва муаммолари.....	214
Махамადийев М.М. Iqtisodiy tarmoqlarda innovatsion g‘oyalar bankidan foydalanishning tahliliy asoslari..	217
Madaminov G‘.M. Harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirishda qo‘shimcha to‘lovlar tizimining iqtisodiy va institutsional asoslari.....	222
Nazirboyev D.D. Moliyaviy siyosat va ijtimoiy barqarorlik omillari.....	227
Хасанова С.И. Ишлаб чиқариш корхоналари бошқаруви назарий асослари.....	232
Teshaboyev B.A. Econometric analysis of internal and external factors affecting the management efficiency of tourism enterprises.....	237
Mustafoyeva Z.A. Fintech texnologiyalarining moliya tizimi rivojlanishidagi o‘rni va istiqbollari.....	242
Xolmirzayev U.A., Muradova N.R. Rivojlanish strategiyalarida raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi muvozanat: nazariy yondashuv va amaliy tahlil.....	245
Sadullayev R.P. Ekologik vaziyatni barqarorlashtirishda soliq mexanizmidan samarali foydalanish metodologiyasi: xorij tajribasi.....	249
Мурадов Б.Х., Аширов Д.Ф., Бахтиёрв Т.Д., Собиров Х.С. Қудратов М.Н. Основные факторы инновационных процессов АЭС, устойчивых источников энергии и перехода к «Зелёной» экономике.....	258
Tursunov O.B. Transport-logistika tizimini rivojlantirish orqali iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash.....	269
Sayitbayev Sh.D. Yangi O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o‘shish.....	274
Ibodulloyeva Z.S. Aligning energy systems engineering education with Uzbekistan’s renewable energy transition: rethinking curriculum reform through a policy–education lens.....	278
Salimova Z.S. Investitsiyalar va aholi daromadlari o‘rtasidagi mutanosiblikni ta‘minlashning konseptual asoslari.....	282
G‘aybullayeva Z.R., Oxunjonova K.K. Respublika tijorat banklari operatsiyalari va ularni rivojlantirish masalalari.....	286
Абдуллоев А.Ж. Ўзбекистонда маҳсулот сифатини бошқариш амалиётини давлат томонидан тартибга солиш йўналишлари.....	289
Rahimova M.I. O‘zbekistonda ayollar rahbarligidagi korxonalarining eksport faoliyati va hududiy rivojlanish tendensiyalari.....	294
Rahmatullayeva D.O. Bandlik tuzilmasining o‘zgarishi va iqtisodiy samaradorlikka ta‘siri.....	299
Valikulov Sh.Z. “O‘zbekneftgaz” AJ da investitsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini oshirish omillari va ularni tizimli tahlil qilish.....	305
Турабекова Г.И. Яшил иқтисодиёт ва инсониятнинг барқарор келажаги учун йўл.....	312
Tajirboyev S.O. Xalqaro investitsiyalar va kapital oqimlari.....	316
Madaminov A.M. Sanoat korxonalarini faoliyatida zamonaviy boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish istiqbollari (oziq-ovqat sanoati misolida).....	319

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirish to‘g‘risida”gi qarorlari. – 2017–2024 yillar.
2. Ансофф, И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 350 с.
3. Герчиков, В. И. Управление организацией: учебник / В. И. Герчиков. – М.: Юрайт, 2018. – 412 с.
4. Карлофф, Б. Деловая стратегия: концепция, содержание, символы / Б. Карлофф. – М.: Экономика, 1991. – 248 с.
5. Кузнецов, В. Н. Стратегический менеджмент: учебное пособие / В. Н. Кузнецов, Ю. Н. Лапыгин. – М.: Инфра-М, 2020. – 384 с.
6. Портер, М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2019. – 454 с.
7. Томпсон, А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А. Томпсон, А. Стрикленд. – СПб.: Питер, 2020. – 576 с.
8. Фатхутдинов, Р. А. Стратегический менеджмент: учебник / Р. А. Фатхутдинов. – М.: Дашков и К°, 2019. – 344 с.
9. Шеремет, А. Д. Финансы предприятий: учебное пособие / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулин. – М.: Инфра-М, 2018. – 288 с.
10. Жумаев, Н. Стратегик бошқарув: назария ва амалиёт / Н. Жумаев, А. Абдуллаев. – Тошкент: IQTISOD-MOLIYA, 2021. – 320 б.
11. Хамидуллаев, Ш. Корхонанинг инновацион ривожланиши ва стратегик салоҳияти / Ш. Хамидуллаев. – Тошкент: Fan, 2022. – 268 б.
12. OECD. Strategic Management in Industry: Analytical Report. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 122 p.
13. FAO. Food Industry Development Strategy and Trends. – Rome: FAO, 2022. – 98 p.
14. Grant, R. M. Contemporary Strategy Analysis / R. M. Grant. – Wiley-Blackwell, 2021. – 520p.

UDK:331.5

OLIV TA’LIM SOHASIDA BOZOR MUNOSABATLARI RIVOJLANISHINING ASOSIY OMILLARI

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

MAIN FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF MARKET RELATIONS IN THE FIELD OF HIGHER EDUCATION

Xakimov Dilshodjon Rahmonaliyevich
i.f.n., Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya

Maqolada oliy ta’lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanish omillari tahlil qilingan. Jamiyatda bilimlarni olish asosiy kapital sifatida va ta’limni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish; davlatning ta’lim sohasidagi rolini o‘zgartirish; neokonservativ mafkuraning tarqalishi; yangi axborot texnologiyalarining rivojlanishi.

Kalit so‘zlar. Oliy ta’lim, ta’limni moliyalashtirish, bozor munosabatlari, bozor, neokonservativizm, davlat moliyasi, axborot texnologiyalari.

В статье анализируются факторы развития рыночных отношений в сфере высшего образования. Приобретение знаний в обществе как основного капитала и диверсификация

источников финансирования образования; изменить роль государства в сфере образования; распространение неоконсервативной идеологии; развитие новых информационных технологий.

Ключевые слова. Высшее образование, финансирование образования, рыночные отношения, рынок, неоконсерватизм, государственные финансы, информационные технологии.

The article analyzes the development factors of market relations in the field of higher education. Acquiring knowledge in society as the main capital and diversifying sources of education financing; change the role of the state in the field of education; spread of neoconservative ideology; development of new information technologies.

Keywords. Higher education, education financing, market relations, market, neoconservatism, public finance, information technology.

Ta’lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanishi, ta’lim faoliyatini moliyalashtirish mexanizmlarining o’zgarishi, ta’lim muassasalari o’rtasidagi raqobatning keskinlashuvi, ular faoliyatining avtonomlik tamoyilining yanada rivojlanishi — bularning barchasi ta’lim muassasasining tuzilishi, tashkil etilishi, boshqarilishiga sezilarli ta’sir ko’rsatadi, ta’lim faoliyati uslubini, unga xos bo’lgan muhitni o’zgartiradi.

Zamonaviy ta’limni boshqarish xususiyatlari ko’p jihatdan ta’lim tizimida bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan belgilanadi. Ushbu jarayonlar ushbu maqolaning tadqiqot mavzusi bo’lib, tahlil asosan oliy kasbiy, aniqrog’i, universitet ta’limi misolida amalga oshiriladi, chunki aynan shu sohada bozor munosabatlari eng faol rivojlanmoqda.

20-asrning 80 yillaridan boshlab ko’pgina mamlakatlarda ta’lim sohasining rivojlanishi uchun bozor munosabatlarining asta-sekin qaror topishi xarakterli bo’ldi.

Bu jarayonga qanday omillar asos bo’ldi?

Zamonaviy ta’limni boshqarish xususiyatlari ko’p jihatdan ta’lim tizimida bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan belgilanadi. Ushbu jarayonlar maqolada tadqiqot mavzusi bo’lib, tahlil asosan yuqori kasbiy, aniqrog’i universitet ta’limi misolida amalga oshiriladi, chunki aynan shu sohada bozor munosabatlari faol rivojlanmoqda.

Maqolada ushbu omillar ajratib ko’rsatilgan va ularning birgalikdagi ta’siri 80 yillarning boshlarigacha bozor mexanizmlari ta’siridan deyarli to’liq izolyatsiya qilingan oliy ta’lim misolida tahlil qilingan.

Bu jarayonlar universitet ta’limi darajasida yaqqol namoyon bo’ladi.

Maqolada oliy ta’lim sohasida bozor munosabatlari rivojlanishining asosiy omillari ta’kidlangan va ularning 80-yillarning boshlariga qadar bozor mexanizmlari ta’siridan deyarli butunlay ajralib turadigan oliy ta’lim misolida ularning birgalikdagi ta’siri tahlil qilingan. Ammo vaziyat sezilarli darajada o’zgardi. 90-yillarning boshlarida bir qator tadqiqotchilar bozorni "Yevropa oliy ta’lim siyosatining asosiy elementi" deb hisoblash kerak degan xulosaga kelishdi» [5]. Xuddi shu tendensiya Shimoliy Amerika universitetlari evolyutsiyasida ham kuzatila boshlandi [1]. So’nggi yillarda ta’lim sohasida bozor rivojlanishining ushbu tendensiyasi kuchayib, yangi mamlakatlarga tarqaldi, O‘zbekiston oliy ta’limini rivojlantirishda asosiy faktorlardan biriga aylandi.

Universitetni moliyalashtirishning bozor modelining rivojlanishi kollegial demokratiyaning torayishi bilan birga kechadi. G.Niv bu jarayonni ham, universitetlar tomonidan avtonomiyani amalga oshirish mexanizmlarida "geterogenlik" (xilma-xillik, bir xil emaslik) deb atagan narsani ham qayd etadi [5].

Ishning ilmiy va pedagogik qimmatini ko’pincha mablag’larni tejashdagi muvaffaqiyat bilan qoplanadi. "Universitet ishining akademik tizimi korporativ mulkdorlar tizimi bilan almashtirilmoqda" [1].

Vaqt o’tishi bilan bilimlar sanoatining o’sishi universitetlardan tashqaridagi tashkilotlarga bu monopoliyalarni yo’q qilish imkonini beradi" [3].

Ijtimoiy rivojlanish jarayonida axborot va bilimlar asosiy kapital maqomini oladi [7]. Bilim va ta’lim foyda keltirar ekan, ular uchun kerak bo‘lgan to‘lovlar qay darajada taqsimlanishi kerak va imtiyozlar ajratilishi kerak xamda bu imtiyozlarni qanday aniqlash mumkin. Ta’limning afzalliklari butun jamiyat tomonidan, korxonalar va odamlarning o‘zlari tomonidan ta’lim olishlari natijasida olinadi. Ushbu imtiyozlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri bo‘lishi mumkin, ya’ni pul shaklida, ish haqida ifodalangan yoki ular bilvosita, ish haqidani tashqi bo‘lishi mumkin. Ta’lim ishchilarning mahsuldorligini oshirishga, ularning milliy daromadga qo‘shgan hissasining oshishiga olib keladi, bu ish haqining oshishida aks etadi – ta’limdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri foyda shu bilan bog‘liq. Ta’limdan bilvosita, tashqi foyda-bu odamlarning umumiy madaniyatini oshirish, jinoyatchilikning kamayishi, ko‘proq ijtimoiy uyg‘unlikka erishish, texnologik yangiliklarning tarqalishi va boshqalar.

Bilimning asosiy ijtimoiy kapitalga aylanishi, bilim olish, ta’lim olish bilan bog‘liq imtiyozlarning ko‘payishi ta’limni tovar sifatida ma’qullashga yordam beradi. Shu bilan birga, ta’limning tovar sifatida o‘ziga xosligi namoyon bo‘ladi, bu undan foyda ushbu mahsulotni iste’mol qiladigan shaxs va umuman jamiyat va aniq korxonalar tomonidan olinishidan iborat [6].

Ta’limning tovar sifatida o‘ziga xosligi ta’limni aralash moliyalashtirishni sof davlat yoki sof xususiy bilan taqqoslaganda afzal ko‘rish uchun asosdir. Shu bilan birga, davlat va xususiy ta’lim muassasalarida aralash moliyalashtirishga ustunlik beriladi. Davlat tuzilmalari tomonidan to‘liq subsidiyalangan davlat ta’lim muassasalarini va xususiy manbalardan to‘liq moliyalashtiriladigan xususiy muassasalarni, ya’ni o‘quv to‘lovlarini o‘z ichiga olgan ikki tomonlama tizim aslida juda kam qo‘llaniladi. Ta’limning tovar sifatida o‘ziga xosligi, uni iste’mol qilishdan shaxslar ham, korxonalar ham, jamiyat ham umuman foyda ko‘radi, moliyalashtirish manbalarini kengaytirish va diversifikatsiya qilishni oqlaydi.

Bunday vaziyatda davlat ta’lim oluvchi shaxslar (talabalar), korxonalar, turli jamoat tashkilotlari bilan bir qatorda ushbu mahsulotning xaridorlaridan biri bo‘lib chiqadi. Boshqacha aytganda, ta’limda bozor munosabatlarining ishtirokchilari nafaqat ta’lim muassasalari, korxonalar va talabalar, balki davlat hamdir.

Axborot jamiyatining shakllanishi sharoitida shaxslar, jamoalar, tashkilotlarning ta’limidan olinadigan foyda ortib borayotganiga qaramay (ayniqsa, oliy ma’lumot darajasida) va shunga mos ravishda ularning ta’lim xarajatlaridagi ulushi ortib bormoqda. Davlat xarajatlari ulushini kamaytirish chegaralari davlat hali ham xarajatlarning bir qismini o‘z zimmasiga olishi va shu bilan ijtimoiy adolat funksiyasini bajarilishini ta’minlashi, umumiy madaniyatni yaxshilashga hissa qo‘shishi, jinoyatchilik va boshqa tashqi ijtimoiy nafaqalarni kamaytirishi bilan belgilanadi.

Davlatning ta’lim sohasidagi rolini o‘zgartirish unda bozor munosabatlarini rivojlantirishning eng muhim omilidir. So‘nggi yigirma yil ichida ta’limni davlat tomonidan moliyalashtirishning qisqarishi dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida asta-sekin haqiqatga aylandi va ta’limni davlat tomonidan moliyalashtirishning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish bilan birga keladi [2]. Ushbu mexanizmlarni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishi-bu davlatning ta’lim sohasida raqobatbardosh bozor munosabatlarini shakllantirishga yordam berish, ya’ni yuqori sifatli ta’lim xizmatlari va mahsulotlarini yetkazib berishni ko‘paytirish, talabalar va ularning oilalari va korxonalaridan ularga bo‘lgan samarali talabni oshirish, rivojlanayotgan bozorda raqobatni kuchaytirish.

Ta’lim sohasida bozor munosabatlari rivojlanishining asosiy omillari quyidagilardan iborat:

* jamiyatda asosiy kapitalning holati va ta’limni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish bo‘yicha bilimlarni egallash;

* davlatning ta’limdagi rolini o‘zgartirish;

* neokonservativ mafkurani tarqatish;

* yangi axborot texnologiyalarini rivojlantirish.

Ta’lim sohasida bozor munosabatlari rivojlanishining muhim omili liberalizm mafkurasi va siyosatidan neokonservativizmga o‘tish bo‘ldi.

"Qizil g‘isht" oliy o‘quv yurtlari asosiy o‘sish 1960 yilda sodir bo‘ldi, iqtisodiy fikr intervensionizm g‘oyalari asoslangan edi, paternatsionalizm, korporativizm va Keynsianizm..."[3]. Natijada quyidagi holat yuzaga keldi: "... Britaniyaning aksariyat universitetlari davlat sektoriga tegishli bo‘lib, ilmiy biznesning asosiy qismi xususiy sektorda. Xususiy sektor davlat sektorining eng

kuchli monopoliyalariga tahdid soladi. Universitetlar haqli ravishda o‘zlari ko‘rib chiqadigan faoliyat sohalardan majburan chiqib ketmaslik uchun universitetlar nima qilishlarini va buni qanday qilishlarini sezilarli darajada o‘zgartirishga majbur bo‘ladilar." [3]. Zamonaviy sharoitda liberalizm davridagi universitetlarni "ilm-fan sohasidagi biznes kabi tashkil etilgan va ishlaydigan" universitetlar bilan almashtirish kerak. [3].

Neokonservatizm mafkurasida bozor tushunchasi davlatga qarama-qarshi bo‘lgan xususiy sektor tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq. Shu bilan birga, bozor va xususiy mulk hayotiylik va rivojlanish manbai sifatida, davlat mulki esa "bo‘g‘uvchi", fuqarolik jamiyati sohalariga davlat aralashuvi vositasi sifatida taqdim etiladi. An’anaviy universitet ba’zan davlat sektorida ishlaydigan muassasa sifatida qaraladi va neokonservatizm mafkurasi universitetlarda bozorni moliyalashtirish mexanizmlaridan foydalanishni ham, ularni xususiylashtirishni ham qo‘llab-quvvatlaydi, ya’ni davlat sektoridan xususiy sektorga o‘tkazish.

Ammo aksariyat mamlakatlarning universitetlarida bozor mexanizmlari tobora ko‘proq qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da, ko‘plab mamlakatlar universitetlarni xususiylashtirish istiqbollari shubha bilan qarashmoqda. Masalan, Finlyandiya uchun. Tadqiqotchilar: "ilgari Finlyandiya bir nechta oliy o‘quv yurtlari "xususiy", ya’ni buyuk Britaniya va boshqa mamlakatlardagi imtiyozli universitetlarga o‘xshash huquqiy maqomga ega avtonom korporatsiyalar bo‘lgan. Va shunga qaramay, ushbu "xususiy" universitetlar davlat byudjetidan 75-95% moliyaviy resurslarni olishdi, natijada avtonomiya juda katta darajada kosmetik bo‘lib chiqdi. 70-yillarda ushbu universitetlarda moliyaviy qiyinchiliklar tobora kuchayib borayotgani sababli ham, teng huquqlilikka va oliy ta’lim tizimini yanada mantiqiy tashkil etishga qaratilgan davlat siyosati tufayli ham xususiy universitetlar davlat tasarrufiga uning mulki sifatida o‘tkazildi. Shu sababli, oliy ta’lim sohasida joriy istiqbollari (bir yoki bir necha "xususiylashtirish" orqali bo‘lsin) mavjud oliy o‘quv yurtlari yoki Finlyandiya yangi "super kollejlari" yaratish orqali ishonchsizlik ma’lum bir darajada qaralgan. Davlat universitetlari bilan raqobatlashadigan va faqat boylar uchun ochiq bo‘lgan elita universitetlarini yaratish Finlyandiyaning fundamental ta’lim doktrinasidan tubdan chiqib ketish bo‘ldi." [4].

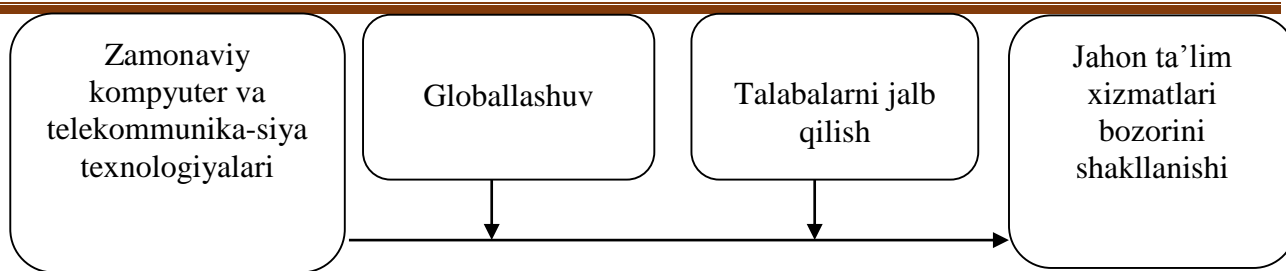
Shunday qilib, neokonservatizm mafkurasi ta’lim-tarbiya sohasiga taalluqli bo‘lsa-da, ko‘pincha tanqidiy tahlilga tortildi, shunga qaramay, bu mafkuraning yoyilishi albatta ta’lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanishiga omil bo‘ldi.

Ta’lim sohasida bozor munosabatlarini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri unda yangi kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo‘lib, uning asosida yangi ta’lim texnologiyalari va ta’lim xizmatlarini ko‘rsatishning yangi modellari rivojlana boshladi.

Yangi axborot texnologiyalari ta’lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shadi, chunki ularni qo‘llash ta’lim xizmatlari bozorining jadal kengayishiga olib keladi. Ish joyida, uyda yoki uy yaqinidagi o‘quv markazida va ish joyida ta’lim olish imkoniyatini yaratib, yangi texnologiyalar ta’lim olish imkoniyatini ancha kengaytiradi, yashash joyidan qat’i nazar, ushbu kirishning tengligiga erishishga yordam beradi, o‘qish paytida daromaddan voz kechish imkoniyati yo‘qoladi. Ular odamlarga ta’lim olish uchun "ikkinchi yo‘l" va "ikkinchi imkoniyat" beradi. Shunday qilib, ta’lim xizmatlari iste’molchilari soni keskin ortib bormoqda.

Bundan tashqari, zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalari tabiiy ravishda ta’lim makonini kengaytirishga, uning globallashuviga, hududiy bo‘linmalari va milliy chegaralaridan qat’i nazar talabalarni jalb qilishga, jahon ta’lim xizmatlari bozorini shakllantirishga yordam beradi.

Agar an’anaviy ta’lim tizimida ma’lum bir hududda yashovchi odamlar faqat o‘sha hududda joylashgan ta’lim muassasalarida o‘qishlari mumkin bo‘lsa va boshqa muassasada o‘qish uchun ular joylashgan joyga ko‘chib o‘tishlari kerak bo‘lsa, unda yangi ta’lim tizimida odam ta’lim muassasalariga emas, balki ko‘pchilik turli xil ta’lim muassasalari o‘z xizmatlarini iste’molchiga o‘zi uchun qulayroq bo‘lgan joyda, aslida istalgan joyga yetkazib berishadi.

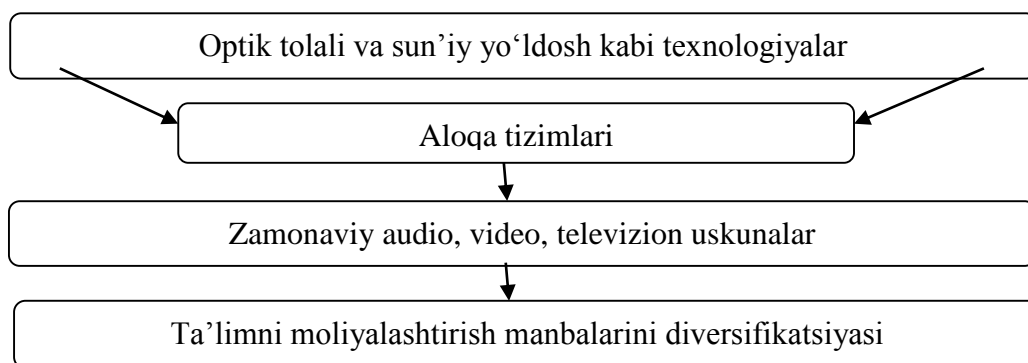
1-rasm. Jahon ta'lim xizmatlari bozorini shakllanishi

Shunday qilib, ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobat va ta'lim xizmatlarining iste'molchisi uchun kurash keskin o'sib bormoqda, bu ta'lim sohasida bozor munosabatlarini rivojlantirish uchun juda zarurdir. Turli xil ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobat yangi ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi bilan keskin o'sib bormoqda, chunki ushbu texnologiyalarga asoslangan ta'lim samaradorligi zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya tizimlari asosida ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlarining ma'lum miqyosida an'anaviy ta'lim samaradorligidan sezilarli darajada oshib ketishi mumkin. Agar yuqori malakali ishchi kuchidan foydalanishning keng tabiati tufayli an'anaviy ta'lim xarajatlari o'sib boradigan bo'lsa, unda zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan ta'lim samaradorligi miqyosi tejamkorligi, ko'rsatilayotgan xizmatlar ko'lamini kengaytirish jarayonida xarajatlarni tejash hisobiga ortadi.

Yangi texnologiyalar norasmiy ta'limni rivojlantirishga yordam beradi, ya'ni Ta'lim muassasasidan tashqarida ta'lim xizmatlarini ko'rsatish — ta'lim muammolarini hal qilish uchun maxsus yaratilgan ijtimoiy muassasa. Yangi texnologiyalar asosida ta'lim vazifalari korxonalar va boshqa ijtimoiy institutlar tomonidan tobora ko'proq bajarilmoqda. Yangi axborot texnologiyalari ta'lim ularning asosiy maqsadi bo'lishidan qat'iy nazar, turli xil ijtimoiy muassasalarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatishga imkon beradi. Shunday qilib, ta'lim xizmatlarini taklif qiluvchi tashkilotlar soni keskin ko'payib, bu xizmatlar ta'minoti o'sib bormoqda, bu esa ularning sotuvchilari o'rtasidagi raqobatning kuchayishiga, ta'lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanishiga olib keladi.

Yangi texnologiyalar ta'lim xizmatlari bozorining rivojlanishiga hissa qo'shadi, chunki o'quv jarayonida murakkab texnik vositalar va tizimlardan foydalanish — optik tolali va sun'iy yo'ldosh kabi kompyuterlar, aloqa tizimlari, zamonaviy audio, video, televizion uskunalar va boshqalar. — ta'limni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilishga, o'quv maqsadlarida murakkab texnologiyalardan foydalanganlik uchun to'lovlarni amalga oshirish uchun tinglovchilarning o'zlari, korxonalar, keng ishbilarmon doiralarning mablag'larini faol jalb qilishga yordam beradi.

Davlat tomonidan moliyalashtirishni qisqartirish va uni ta'minlash mexanizmlarining o'zgarishi, ijtimoiy rivojlanishdagi asosiy kapital maqomini bilish, neokonservativ mafkurani tasdiqlash kabi bir qator boshqa omillar bilan birgalikda yangi axborot texnologiyalarini rivojlantirish omili davlat tomonidan moliyalashtirishning tarqalishi va mustahkamlanishiga yordam beradi, ta'lim sohasida bozor munosabatlarini rivojlantiradi.

2-rasm. Yangi texnologiyalar ta'lim xizmatlari bozorining moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiyasi

Ta’lim xizmatlari bozorining rivojlanishi

Turli ta’lim muassasalari, ta’lim xizmatlarini taklif etuvchilarning barchasi o’rtasida raqobatni rivojlantirish, ularning iste’molchi uchun kurashi;
Norasmiy ta’limning yangi shakllarini rivojlantirish jarayonida ta’lim xizmatlarini yetkazib berishning sezilarli o’sishi;
Ta’lim samaradorligini oshirish, ta’lim xizmatlarini iste’mol qilish natijasida xarajatlarni qoplash;
Ta’limni moliyalashtirish manbalarini kengaytirish va diversifikatsiya qilish.

Shunday qilib, texnologik omil-yangi kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi-boshqa omillar bilan yaqin aloqada bo‘lib, ta’lim xizmatlari bozorining rivojlanishiga yordam beradi, chunki zamonaviy axborot texnologiyalari:

Ish joyida yoki ish joyida o‘qitish, ta’lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish va ushbu kirishning tengligini mustahkamlash, ta’lim makonining kengayishi va globallashuvi tufayli ushbu xizmatlarning iste’molchilari sonining keskin o’sishi yuzaga keladi, eng xilma – xil xarakterdagi bir qator omillar-iqtisodiy, ijtimoiy – siyosiy, mafkuraviy, texnologik-ta’lim sohasida bozor munosabatlarini o‘rnatish va rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu jarayon davomida ta’lim tizimida yangi iqtisodiy mexanizmlar shakllanmoqda.

Ta’lim xizmatlari va ilmiy tadqiqotlar bozorining kengayishi universitetlarni raqobat kurashiga jalb qiladi. Shunday qilib, ta’lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanishi ta’lim muassasasini boshqarish xususiyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, bu oliy ta’lim darajasida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Bozor munosabatlarini rivojlantirish sharoitida, ya’ni bozor modeli asosida universitetni boshqarishni takomillashtirish quyidagilarni nazarda tutadi:

- Markaziy ma’muriyat tomonidan qo‘shimcha moliyalashtirish manbalarini olish maqsadida bo‘linmalar faoliyatini rivojlantirish strategiyasining universitetning strategik vazifalari va maqsadlariga muvofiqligini ta’minlash;

- Universitetning umumiy tizimida mustaqil ravishda faoliyat yuritadigan va universitet bo‘linmalari tomonidan ta’lim mahsulotlari va xizmatlarini ishlab chiqarish ko‘lamini kengaytirish va hajmini oshirishga hissa qo‘shadigan yangi tashkiliy tuzilmalarni rivojlantirishga ko‘maklashish;

- Ta’lim va ilmiy tadqiqotlarning fundamentallik darajasini qo‘llab-quvvatlash;

- Universitetni boshqarishning asosiy usuli sifatida kollegiallikni rivojlantirish;

- Universitetlarda faoliyat natijalarini patentlash va litsenziyalash orqali intellektual mulk huquqlarini amalga oshirish, ushbu natijalarga bo‘lgan huquqlarni himoya qilish va ularni bozor sharoitida sotish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Buchbinder H. The market oriented university and the changing role of knowledge. / Higher education – Dordrecht etc, 1993, vol.26, №3, p.331-347.
2. Балашов Г.В., Беляков С.А., Виноградов Н.М. Экономика высшей школы: проблемы и перспективы. – СПб.: Изд-во СПб. Университета экономики и финансов, 1996.
3. Hague Sir D. Beyond Universities. – Institute of Economic Affairs – L, 1991.
4. Кивинен О., Ринне Р. Инвестиции в высшее образование: финский опыт // Высшее образование в Европе, т. 17, №1. – М., 1992, с. 138-153.
5. Neave G. On preparing for markets: trends in higher education in Western Europe, 1998-1990. / European Journal of Education, 1990, 25(2), p. 195-222.
6. Тихонов А. и др. Управление современным образованием: социальные и экономические аспекты. – М: Вита – Пресс, 1998. – 256 с.
7. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора. – М.: Аспект Пресс, 1996.